10 kop.

A. HINT

VESSE POEG

Kastein

AADU HINT

VESSE POEG

KOLMAS TRÜKK

Kastein. Rattaseppade

KIRJASTUS «EESTI RAAMAT»
TALLINN 1974

E
H 60

Illustreerinud
V. Tolli

7—6—3
TL 2—74—16

I

Ei mõistnud Leho kõike, mida ema peietel rääkis vana Teadjas, aga see vähene, mida ta mõistis, langes sügavale hinge nagu ohvrihõbe hiieallikasse. Päike oli kadunud õhtusse metsade ja merede taha ning taeva teisest servast oli kerkinud suur vaskne kuu, mis sõudis aeglaselt hiiemäe kaskede ladvus. Alt mäejalalt tõusis üles udu, puhkusele heitnud maa õine hingus, ning tuleasemel, kust oli habisenud helvestena, sooja ja kullase leegiga üles kõrgele taevale vastu ema hing, ihu aga vajunud siinsamas suitsuks ja tuhaks, — sellel Leho ema viimasel tuleasemel hõõgusid nüüd üksnes punased tukid ja söed.

Hääletult, sõnatult seisid lahkunu omaksed ja sugulased tuleaseme ümber. Seisis kummargil, ettevajunud peaga Vesse ise, Leho isa, ja muidu nii tugev, jändrik mees rappus tummas, sõnatus ahastuses. Ning ei saanud oma valust võitu ka Rannus, Leho vanem vend, kes muidu iial ei nutnud ja kõigile püüdis näidata, et ta on noor ja tugev. Ning seisid vaikselt silmi pühkides ka Leho nii ema kui isa poolt sugulased. Puudus ainult üks tädidest, ema kõige vanem õde, hingelt küürakas, kes oli hakanud pappidega sõprust pidama ja ennast nüüd Iidaks kutsus. Ta pidas ennast Risti-Jeesuse

pruudiks ja teistest paremaks ning küllap seepärast oli oma õe peietelegi tulemata jätnud. Aga ta puudumist polnud mahti kurbuses kellelgi eriti tähele panna, sest ema peietele oli tulnud mehi ka kaugematest kihlakondadest, sääraseid, keda Leho polnud iial varem näinud. Üsna isa Vesse selja taga seisis hallide selgete silmadega auväärne mees, auväärne mitte veel aastate, vaid olemise poolest. Selle mehe nimi oli Vanevald, ta oli Lääne-Saaremaa kihlakonna endine, rahva poolt valitud vanem. Ja teises küljes suure hiietamme okste all seisid kaks tohutu pikka meest, Tõll ja Üüru, kes pidid olema vennad kaugelt Sõrvest. Tuleaseme kustuvate süte hälbiv valgus langes nende tõsistele nägudele ja Lehole tuli meelde, et võis küll tõsi olla Rannuse jutt, et suurem neist, Tõll, oli metsa vahel noore kase juurtega maast välja kahmanud ja siis kallalekippuva karu sellega surnuks löönud. Ja oli seal veel teisigi mehi, kelle kõigi nimesid Leho ei teadnudki ning kellest mõned pidid olema pärit õige kaugelt, koguni mere tagant suurelt maalt. Aga kui mõned nii kaugelt olid, ei osanud Leho enesele kuidagi seletada, kuidas isa oli saanud neile nii kiiresti saata teate ema surmast. Või oli nende kokkutulek juba varem määratud ning ema oli juhtunud surema just enne seda, sest ta oli juba aastaid haiglane ning kaebas valusid puusades. Aga ei hakanudki pikemalt juurdlema selliste asjade üle väikese kaheksa-aastase poisi meel, tal oli ainult hirmus kahju emast, keda nüüd enam polnud. Nõnda siis langesidki vana Teadja vaiksed sõnad tema alles kõigile muljeile vastuvõtlikku ja valust nagu vaha pehmesse hinge kui hiieallikasse või metsaojja, mis on alles oma teekonna algul ning isegi veel aimata ei oska, mida kõike ta oma pikal, suure mere poole lookleval jooksul peab endasse vastu võtma. Ei oska niisugune veel vahet teha, mida mudana kõrvale heita või mida enesele pidada ning vooluliivas keerleva kullana hingepõhja pesta.

Aga vana Teadjas, kelle elu hakkas juba sinna välja jõudma, kuhu kõik elud kord välja jõuavad, oli mõndagi kuulnud ning näinud ning ta juttki oli nagu sügava jõe tasane vool — vool, mis varsti suudmelahte jõuab. Ja kui kurvad ning tõsised ta sõnad olidki, ometi muutus Leho meel neist lahkemaks.

«Raskel ajal läksid sa meilt, Tüüne, Asso tütar, Vesse naine, oma poegade Rannuse ja Leho ema. Raskel ajal sa sündisidki ja raske ning täis hoolt ja vaeva oli kogu su elu, mida lõpupoole veel kuri haigus vaevas. Ning sellepärast, Tüüne, Asso tütar, püüame me lahti saada oma südame kurbusest ja ei taha kaua itkeda ega

hallseda, sest me teame, et keha vaevadest hoolimata oli sul vapper süda. Oma vapruse jätsid sa oma poegadele, ning meie, siiajääjate kohus on hoolt kanda, et su vaprus ja ülekohtule vastupanemise vaim iial ei kaoks. Ütle, Tüüne-tütreke, ütle Saaremaa vanadele vanematele, et veel ei ole meeste mõõgad roostetanud ega odaotsad nürid! Ütle, tütreke, et kuigi meie seas pole enam ühtegi neist, kes iseoma silmaga vanu vabu päevi nägid, ometi pole meie punane veri veel seepärast lahjaks leemeks muutunud. Juba neljandat põlve on maal võõrad isandad, kes sunnivad rahvale peale omad maksud, omad seadused ja tahavad igaveseks meile kaela riputada orjamärgi — risti. Ütle, Tüüne-tütreke, vanadele vanematele, et hundist võib ehk küll õuekoer saada, mitte iial aga saarlasest sakslase truud orja. Kuigi mõned, nõrgaverelised, hakkavad uut usku omaks võtma, kuigi mõned üksikud meie hulgast on isegi niisugused, kes iseoma kasu pärast oma rahva ja selle kombed maha salgavad ja püüavad sakslastele sabaliputamise ja järelehaukumisega endale suuremat vara ja au saada, siis nende järgi ei saa veel rahva üle otsustada. Ütle, Tüüne-tütreke, ütle vanematele, et niisugused nagu Jursi Raiso, kes ennast nüüd ristinimega Antsuks nimetab, sinu mehelt ja teistelt röövitud kohti peab ja ennast mõisnikuks käsib kutsuda, niisugused Antsud-Raisod kaotame endi hulgast. Tuli sinulgi oma mehe Vessega kände juurida ja endale laande uus elupaik soetada. Ära siis unusta, Tüüne-tütreke, isaisadele ja emaemadele seda ülekohut rääkimata, mida nii sina ise kui ka teised on pidanud kannatama. Ära unusta palumast õnnistust meie sõjariistadele, kui rahvas on otsustanud need uuesti pihku võtta. Ja seda ei räägi sulle üksi mina, vanamees, vaid seda kinnitame sulle kõik, kes me siin koos oleme, vanemad ja saadikud kaugelt ja lähedalt, su oma mees ja pojad ning omaksed: vii kindel teade Toonelasse, et meie siin oleme otsustanud ennemini surra kui orjuses edasi elada.

Aga nüüd, Tüüne-tütreke, kuigi sa meid armastad, asu teele Toone kullaseile maile, ära viivita enam minekuga, sest vaata, juba on kätte jõudnud hingede aeg, öö on laskunud maa peale, tuleaseme tukid on kustumas ning suur vaskne kuu on tõusnud kõrgele metsade ja merede peale.»

Kui vana Teadjas oli oma jutu lõpetanud ning vaskse oseringi pistnud sooja tuhka otsekui teerahaks kadunu pihku, jäi hiiemäel vaikseks ning ainuke hääl, mis veel kostis, oli Suure-kuiva kaugete karide tasane kohin.

Nüüd astus Leho isa sammu ettepoole, võttis ema vasknaastude ja ilustusketikestega vöö ning pani sellegi tuhka, öeldes: «Tõin selle Ojamaalt, kui said mu mõrsjaks ja hakkasid kandma Rannust.» Aga siis jäi ta hääl kurku kinni ning ta muidu tugev keha vaarus veidi ettepoole ja võbeles nagu puu, millel on teine pool küljest raiutud.

«Ära liialt kurvasta, Vesse,» ütles auväärne Vanevald. «Surm on surm ja elu on elu, ning ei ole su naine sind tühjade kätega maha jätnud. Sul on kaks tublit poega, kellest üks hakkab juba saama isa enese suuruseks. Õigust rääkis vana Teadjas. Tüüne, Asso tütar, elas ja tegi, mida suutis, laskem ta rahuga minna Toone maile. Ta mehelt, poegadelt ja kõigilt meilt aga ootavad toonelased tegusid, mis on endiste vägevate tegude ning vaba elu väärilised. Seepärast oled sina, Tüüne, Asso tütar, saanud Teadjalt kaasa rahva õnnistuse ning oma mehelt mõrsjavöö, mina aga annan siin su vanemale pojale Rannusele selle mõõga, mis on taotud heast terasest ja teeb mehe käes, mida ta tegema peab. Sinu nooremale pojale Lehole aga annan ma siin selle vibu, et temagi harjutaks oma silma ja kätt, ja kui vaja, oleks meile jõudumööda abiks.»

Ning ta ulatas Rannusele mõõga ja Lehole tugeva, sokusoonega vibu.

«Sinule aga, Vesse, olgu siin oda, mida, räägitakse, varem kuningad olevat pihus hoidnud,» ütles Sõrve hiiglane Tõll ja ulatas Vessele relva, mis selle raskust ja suurust arvestades oli kõigiti kinkija vääriline.

Leho hoidis vibu käes. Kuigi kuu oli taevas, oli siiski nõnda hämar, et ta hästi ei näinud, kas vibu keel ikka tõesti oli sokusoonest. Rannus oli saanud mõõga, isa oda. Ema polnud enam, oli ainult kustuv tuhk, kuhu isa oli pannud ema vasknaastude ja -rõhtudega vöö. Nüüd pühkis vana Teadjas kokku tuha koos ehetega, pani selle saviurni ja asetas selle suure hiiekivi alla lohku. Siis võttis iga peieline oma kivi, Tõll hiiglasuure — ja isa ladus need urni kohale kõrgeks kääpaks.

Leho oli varem olnud väikese õe peietel, seal polnud kellelegi vibu ega mõõka antud. Olid nagu peied ja — olid nagu kärajad. Tema, Leho, ei saanud põrmugi kõigest aru, haaras vaid tugevasti isa käest, sest ema käest ei saanud enam kinni võtta, see oli tuhk.

Kaugelt õhtukaarest, Suure-kuiva karidelt kostis mere summutatud, tasast kohinat.

II

Raske ja kurb oli elu algul ilma emata, aga Leho oli alles selles eas, mil kiiresti kõigega kohanetakse.

Leho kodu, Urge pundenikukoha, väiksema kui poole adramaa suuruse metsatalu, oli rajanud Karja kihlakonna laantesse Leho vanaisa, Karja vanem Aul juba oma noormehe-päevil. Tol korral, nagu isa rääkis, olid saarlased peaaegu üksmeelselt sakslastele vastu hakanud, osa neist tapnud, osa maalt välja kihutanud ning Karja vanem Aul, Leho vanaisa, polnud ülestõusus kõrvalseisja olnud. Ometi oli tookordnegi vastuhakk lõppenud saarlastele õnnetult. Karja noorele vanemale Aulile oli see maksnud isaisadelt päritud Jursi kaheadramaa koha, mille piiskopi varaametnik talt karistuseks ära võttis ja läänistas Tubu Kiurule, praeguse Jursi Antsu isale, sest et see sakslastega sõprust pidas. Kiur asus Jursile,' liitis kahe adramaaga veel paari külamehe maad ning asutas enesele mõisa. Pooleldi sunni ja raasikese meelitamisega laskis ta ennast kärajatel uueks kihlakonnavanemaks valida. Endine vanem Aul, Leho vanaisa, kes sel ajal aga Pamma laande endale uut kodupaika laasis, istus vahel, kirves käes, kännule ja mõtles, kas mitte kõik sinnapaika jätta, Saaremaa tolm jalgadelt maha raputada, paadile purjed peale panna ja hoopis koos perega ära Turgu või Ojamaale minna, nagu siin juba mitmed mehed olid teinud. Aga nagu kipper alles viimasena võis vajuvalt laevalt lahkuda, nii pidi ka vanem lõpuni oma rahva juures olema. Ja nii asutaski ta oma uue pesapaiga laande, kohta, mida kirves varem polnud puutunud.

Kerge polnud elu Urge pundenikukohal, ei Aulil enesel ega ka pojal Vessel, sest kui kaugele laande nad ka ei pugenud, ulatus siiagi sakste ning Jursi mõisniku võim ja vakusepidudeks ning tavaliseks heiteniks pidid nad suuremat andamit maksma kui teised sama maaga pundenikumehed. Ja iial ei võinud nad päris kindlad olla, et neid ühel päeval siitki ära ei aeta, seda enam et kihlakonna rahvas vana Auli ja hiljem Vesset oma õigeks vanemaks.

pidas, Jursi Kiuru ja selle poega Antsu nähes küll mütsi kergitas, ise teist suunurka pidi aga muigas.

Lehol oli hea meel, et inimesed isast lugu pidasid ja kaugeltki käisid tema käest nõu küsimas, sest siis juhtus vahel, et mõni pistis talle pihku meetorbiku, öeldes: «Olgu see Vesse pojale.» Ta võttis seda nagu endastmõistetavat, ent pärast ema peieid, kui nii palju vanemaid oli koos olnud ja auväärne Vanevald oli kinkinud talle sokusoonest keelega vibu, hakkas ta asja üle järele mõtlema. Vibu andes oli Vanevald öelnud, et ta kasvaks meheks nagu isa. Tema, Leho, oleks aga kasvanud sama suureks nagu sõrulane Tõll, see vanem, kes oli andnud isale oda. Ent kuigi ta oleks tahtnud kasvada Tõllu pikkuseks, poleks ta oma isa vahetanud kellegi teise, ka mitte Tõllu vastu.

See oli samal suvel, paar kuuloomist ema peietest sügise poole, kui isa võttis ta kaasa lestile. Nende kodu oli merest üsna kaugel, ligemale pool penikoormat. Tuhkana nukk, kus asusid nende võrkekuur ja paat, olid aga samuti kaugel ka küla paadisadamast, kuhu neil kodust oleks olnud veelgi kaugem minna, ja seepärast hakkas Rannus varakult asendama kalapüügil isa seniseid paarimehi. Seekord võeti aga Lehogi kolmandaks kaasa.

Tuul, mis tuli Hiiumaa poolt, põhjahommikust, andis purjel joosta ning võrgulaskmise ajal olid nad üleval Suurel-kuival. See liivase ja pangase põhjaga meri, mis ulatus Soela väinast kaugele läände, oli selle tuulega paksult lesti täis ning isegi kaugelt Tagarannast ja Riidamalt oli siin paate, rääkimata Murika ja Pammana oma meestest. Vastu õhtut vaikis tuul peaaegu hoopis, Rannus eeskapil liigutas mängides aerusid ja isa tagakapil seistes harutas võrgud sisse. Temal, Lehol, jäi vaid vahetevahel aidata, kui võrgukivid silmade või pealmise paela käbipullude taha kinni jäid.

Ent viimase võrgu ainakivi märgiännise külge sidudes ja seda siis aeglaselt põhja lastes jäi isa murelikult vaatama õhtu poole, kus päike hiiglasuure ja punasena merre vajus.

«Kardad ilma pärast?» küsis Rannus, aerudega paati kohal hoides ja ise samuti õhtusse vahtides.

«Ei oska karta ega ka kartmata jätta,» kostis isa.

Ometi sidus ta viimase märgiännise ka veel paadi ankruköie külge, et juhul, kui öösel äkki torm puhkeks, enam märgi otsimist poleks. Samuti näisid tegevat ka teised lestapaadid, arvult kümmekonna ümber, mis liibusid mustade kühmuliste täppidena õliselt õõtsuva merepinna külge. Üksnes Jursi mõisniku, Jursi Antsu

suur paat, olles julge oma suurusele ja oma peremehe jumalale, pöördus võrkude juurest randa tagasi, otsekui tahaks suurustades näidata, et tal midagi karta ei ole.

«Jursi Ants paneb randa tagasi,» ütles Rannus.

«Tal moonakaid käes sõudmas,» ütles isa ja rohkem neil sellest juttu ei olnud.

Siis sõid nad leivakotist, mis Iida oli kaasa pannud, ja varsti pärast seda keeras Rannus enda kasukasse ja jäi esikapil norinal magama. Ka Leho keeras enda suure venna kõrvale, kuid liiga elevil oli ta meel ning kaua kuulas ta veel mere tasast loksumist vastu paadi õhukesi tõrvatud küljelaudu ning ta ülespoole pöördunud silmad nägid, kuidas üks täht teise järel taevas süttis, kuni neid keegi enam lugeda ei suutnud.

«Isa, on see suur seal Põhjanael?» küsis ta. «Kodus oli otse katuse nurgast üles vaadata, siin on segamini läinud.»

«Kas sa Suure Vankri rattaid näed?»

«Need neli, viimane on nagu viltu all.»

«Needsamad. Näe, seal on vehmer, vehmri kõrval suur täht, härg, ja härja kõrval luurab väike hunt. Peremees hoiab aga hundi härjast eemale. Kui nüüd paned liini Suure Vankri kaks tagumist ratast ja tõmbad joone otse üles, siis esimene suur särav täht, mis joone peale jääb, ongi Põhjanael.»

«Seesama, mitte see teine, väiksem, mis kõrvale jääb?»

«Seesama. Kui tahad sõita Turgu, siis tuleb panna suund otse Põhjanaela peale. Ja kui lähed Ojamaale, mine sinna, kuhu vajus õhtul päike — hoia aga seejuures pisut allapoole, lõunasse, muidu sõidad Ojamaa nukast mööda. Ning kui lähed Nogardi, mine jällegi põhja, ükskõik kas siis ülalt- või altpoolt Hiiumaad, ja ikka edasi maa joone järgi, ning siis viib meri sind otse päikese tõusu poole. Seal kaugel, lahe lõpus, on jõgi, mida kutsutakse Neevaks, vaikse vooluga, seda mööda mine üles. Siis tuleb suur järv, mida Laadogaks kutsutakse, sealt pääsed uusi järvi ja jõgesid pidi viimaks Nogardi. Seal elab rahvas, kes räägib meie keelega sarnast keelt, aga enamik on venelased ning ka vürst ise on venelane. Aga küll sa seda kõike veel näha jõuad, kui ükskord minu asemel suurele kihlakonna luubile meest tarvis läheb.»

«Sinu asemel läheb Rannus.»

«Kui julge oled, jätkub seal ka sinule paika.»

«Kas siis, kui me saksad ja uue usu minema ajame?»

«Siis jah. Siis algab teine elu. Siis on vabadus käes ja igaüks

võib teha seda, mida rahvas õigeks peab. Risti-Jeesuse usu järgi istub aga mees kusagil kaugel Rooma linnas, paavst nimi, ja mis see käsib, seda sunnitakse rahvast kogu maailmas järele laulma. Paavst pidavat tähendama sedasama mis isa... Kena isa! Papid räägivad armust, aga iial varem pole meie maal nii palju hirmu olnud kui nüüd; papid räägivad ristiinimese vabadusest, aga iial varem pole vabadus nii napiks jäänud ja orjus nii suureks kasvanud kui nüüd.»

Meri õõtsus aeglaselt ja koos merega õõtsusid ka kuu ning tähed. Nende helk langes vette, ja kui vaatasid alla üle paadi ääre, siis all sügaval-sügaval oli neid niisama palju kui üleval kõrgel-kõrgel.

«Näed,» ütles isa, «seal on Suur ja seal Väike Vanker. Kumb neist on ülem või kumb alam, kumb maksusaaja, kumb maksunõudja, kumb papp kantslis, kumb kuulaja kirikus, kumb sundija, kumb käsutäitja, kumb ori ja kumb isand?! Ei, mõlemal on ruumi küllalt, ühe ratas ei riiva teist. Nõnda suur on maailm ja ei ole ordumeestel mingisugust õigust meie rahvast oma orjaks teha ega oma usku peale suruda. Kas siis inimesed peavad hullemad olema kui hundid — isegi hundid metsas ei murra üksteist. Ja miks hundid-inimesed peavad kõrgele, ülespoole püüdma? Näe, seal läheb Veomees oma aeglasel sammul, seal lendab Luik Linnutee piimjal joonel, ja vaata, Suurest Vankrist allpool käib rahulik Karjane oma kõrgel sinikullasel teel.»

Meri õõtsus aeglaselt, pikkade sõõmudega nagu tohutu kiik, mille võll ja haardamad oleksid tõesti justkui kinnitatud üles Suure Vankri vehmri külge ja mille istelaud siin all üksnes veidiveidi ning imeaeglaselt tõusis ja vajus. Selle suure hälli õõtsumisse Leho suikuski.

Öösel äratas teda isa hääl ning Rannuse aerude kolin. Õhtune nõrk tuul oli muutunud veidi valjemaks ja pöördunud rohkem edelasse, nagu isa ütles, sest Lehol enesel olid kõik kaared ja suunad segamini. Ümberringi oli meri peaaegu must ning õhtune selge taevas, mille tähed olid vahepeal pilvede taha kadunud, oli peaaegu niisama tume nagu merigi.

«Hoia ots vastu tuult!»

«Säämega, säämega hoova!» käskis isa.

Rannus hoovas säämega ja isa tõmbas märgiännise paati. Kui seda poleks õhtul ankruköie külge seotud, oleks võrkude leidmine nüüd võimatu olnud.

«On muda täis või?» küsis Rannus.

«Ei ole midagi — paistab, et jooks on endine. Aga lesti on juba selle mõne tunniga paksult sisse pannud.»

«Maksab siis välja kiskuda?»

Kusagilt kaugelt merelt kuuldus samuti aerude kolinat ja meeste hääli. Nad sõudsidki selle esimese võrgu lõpuni, ja kuna muda polnud, hakkas Rannus hoovamise asemel sõudma ja isa laskis võrgu tagasi merre. Leho silmad vajusid kohe uuesti kinni.

Alles varahommikul võtsid nad lesti täis võrgud välja. Isa eilne kartus polnud aga asjata — torm ei jäänud tulemata. Koduteel vedas ta algul tuult siia-sinna ning hakkas siis säärase jõuga hommiku poolt peale käima, et neil oli raske paati oma tavalisse kohta saada ning nad pidid loovima küla ühissadamasse Sälli alla. Keskhommikuks olid kõik paadid kohal peale Ansi Aalo ja teise niisama vaese üksjala Lause Ülo väikese kahemehepaadi. Mõlemal olid vanad, paeltest tihti katkevad võrgud ning sellepärast olid nad nende merest väljakiskumisega hiljemaks jäänud. Tuulele pani aga ühtepuhku juurde, nii et kaldalolijadki juba oma vabudele ülesriputatud võrgud pidid uuesti maha võtma ja need tormi eest võrkemajadesse utjadele laiali panema. Kuid eriti Aalo oli merega vilunud. Saanud pooled juba muda täis püünised paati, pooled jätnud aga mere hooleks, tõmmati tuulega maadeldes üksjalgade kahemehepaadis esimene puri püsti ja nii algas ligemale penikoormapikkune sõit randa tagasi. Ent küllap Suure laiu juurest lahte sisse käänates andis midagi tüüri juures järele, Aalo ei saanud enam sääre sügavamaid kohti otsida — kogu säär oli ka üksainus vahumöll — ja paat läks kinni. Niipea kui selle tääv põhjakive riivas, kallutas puri, mille sooti silmapilkselt lahti ei saadud, paadi küljeli, ning otsemaid paiskas suur murdlaine, mis pealttuule-küljest sisse lõi, paadist välja kõik, mis otse rauaga kinni needitud ei olnud, nii püünised kui inimesed, haaras vastupandamatu jõuga ning kandis veealuselt leetseljakult ära avamere poole.

«Ümber! Upuvad! Taara avita!» hüüdis rannal korraga mitmeid hääli. Ja kõigi rannasolijate pilgud läksid nagu iseenesest Jursi Antsu suure kuuemehepaadi poole. See polnud asjatult mõisniku oma. Ta tugevad tammekaared olid tõmmatud vägevale tammekiilule, nahk oli ilma oksteta ja kirvega siledaks tahutud männilaudadest, ja oleks paadil enam kõrgust olnud, andnuks ta peaaegu suure Ojamaal käimise luubi mõõdud välja. Ants ise oli hea kipper,

veel enam aga pidas ennast selleks, paadil oli kaks tugevat head purje ning viis noort meest aerude peal.

Jursi mõisnik aga seisis liikumatult. Äkki alanud torm paisus veelgi, võrkeaias ei kuulnud enam mees mehe häält, oli tegu, et maal harkisjalu jõudsid ennast sirgu hoida — vesi kariḑel aga otse tuiskas ja kees. Oli rumalus ennast ja mehi uputama ning paati lõhkuma minna. Ja kelle pärast! Mõlemad hädasolijad üksjalad olid näljakoid, visad andameid tasuma, teine neist, Ansi Aalo, veel terava keelega, mille torked ka tema, Antsu kõrvu olid ulatunud. Ei oska sakstest ega uuest usust lugu pidada, ripuvad oma Taara küljes — las see Taara siis nüüd avitab neid... Ja kuigi ta tundis oma kuklal rannasolijate ootavaid pilke, ei liigutanud ta ennast ega käskinud ka oma sulastel seda teha.

Nii läks tormi möllates paar pinevat silmapilku ning murdlained paiskasid hädasolijate ümberläinud paati avamere poole. Siis sööstis Vesse, Leho isa, oma väikese paadi juurde, Rannus kannul. Tulid pooljooksu alla lautrite juurde veel paar nooremat meest, kuid Vessé pidas väljasõiduks jõudu väheseks.

«Veel kaks meest!» hüüdis ta.

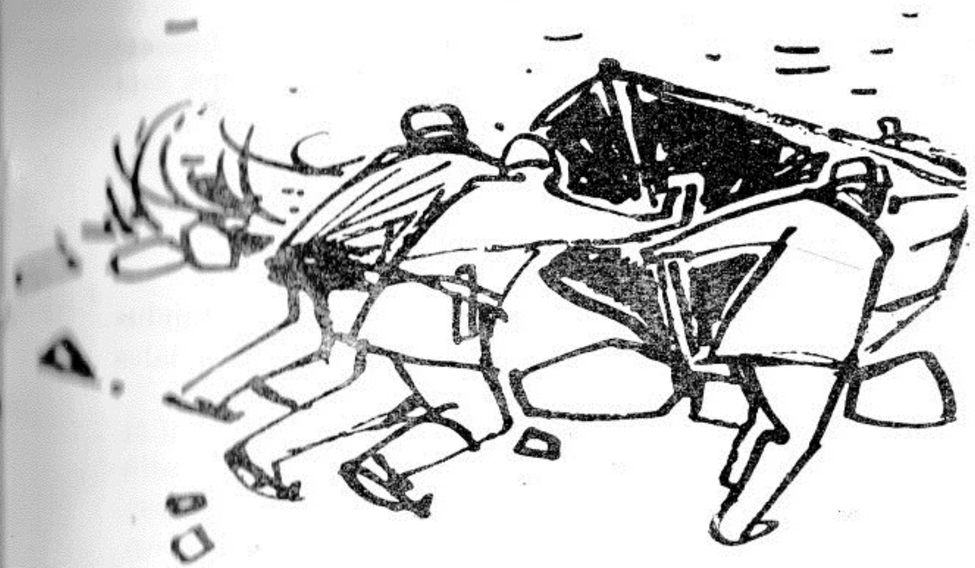

Mehed võrkemajade vahel vaatasid üksteise otsa. Siis läksid alla Vesse paadi juurde Peederga poisid, Hauki ja Valdek, paarikümne ümber noormehed, Peederga vanaätt hädaldades nende kannul.

Kõige raskem oli paadi merresaamine, kuna mürinal randa tulevad lained tahtsid selle vastu lautrikive pilbasteks lüüa. Kui nad aga kividest juba mööda said, hakkas Vesse kerge alus nelja tugeva mehe sõutuna ning Vesse enese tüüril olles algul visalt, siis aga ikka jõudsamini õnnetuskohale lähenema.

Nüüd saadi merre veel teinegi uppujaile appiminev paat, millest aga enam abi polnud, sest Vesse, kes hulga varemini kohale jõudis, tõmbas välja mõlemad merehädalised, kes ümberläinud paadi servast kramplikult kinni hoidsid.

Vahtides rannakadakate vahelt seda, mis merel toimus, jäid Leho silmad valusaks tuulest ja pingutusest, millega ta isa ja Rannuse paati jälgis. Kui see aga lõpuks õnnelikult koos päästetutega tagasi randa saabus, käis ta võrkeaias otse isa kannul, kuhu see iganes läks.

«Noh, ei aidanud hädalisi saksad ega Risti-Jeesus midagi,» uiskas Peederga ätt Antsust mööda minnes, «hädalisi aitas Vesse, kelle

koht käest ära rööviti.» Ätt oli nüüd suureline oma Vessega kaasaskäinud pojapoegade, Hauki ja Valdeku peale, ehkki ta alles äsja nende pärast oli südant valutanud.

«Praegu pole niisuguste asjade arutamise aeg,» tähendas siis Vesse, Leho isa. «Merehädalised on läbimärjad ja vesi juba külmavõitu — vaadake, mehed, on ehk võrkemajast neile mõni kuivem riidetükk anda.»

Ning kuigi isa oli keskmist kasvu või pisut alla selle, tundus ta Lehole ometi suurem ja tugevam kui ükski mees, keda ta iialeski oli näinud.

III

Talvel tõi isa endale aga Pöidest uue naise, Küllu. See oli tüse ja paksusele kalduv, heledate juuste ja rõõmsa loomuga ning sünnitas sügisel Lehole poolõe. Uuest emast, võõrasemast kui ka poolõest rääkis Iida salamisi-vihjamisi üksnes halvustavalt ning ei osanud Lehogi neist õiget rõõmu tunda. Ei jätnud Iida halvustavald sõnu ütlemata ka isa kohta, küll aga kiitis taevast isa, Risti-Jeesuse isa, ja selle maapealset asetäitjat paavsti. See paavst olevat ka isa, kõigi ristiinimeste isa, aga niisugune, kes endale kunagi naist ei võtvat ja vagaduses kaugel suures Rooma linnas elavat ja maailma valitsevat. Ka Leho võivat selle isa — paavsti — armualuseks saada, selleks tulevat tal aga ta oma isa — Vesse — paganlik uskmatus maha salata ja ennast ristida lasta.

Rannus hakkas juba noormeheks sirguma, pealegi oli tal alati palju askeldamist ja rahmeldamist, ja nõnda ei saanud Leho talle pea kunagi oma südant puistata. Teised, külalapsed, olid aga Urge pundenikukohast kaugel, ja nii jäigi Leho Iida mõju alla, kes uuristas poisi südant vaikselt, kavalalt, ilma et see ka Vessele enesele järsult silma oleks torganud, — tema aeg läks ära pikkade reisidega küll Ojamaale, küll Nogardi. Majapidamises, kuigi Küllu Iidat ei sallinud, oli Iida aga ennast tarvilikuks teinud, nii et Vesse teda ära saata ka ei tahtnud, pealegi oli Iida ju ta esimese naise õde ning poegade Rannuse ja Leho tädi. Nõnda urgitses hingelt küürakas peaaegu kartuseta ja rahulikult poisi noore hinge kallal nagu tõuk puukoores. Ta rääkis, et kuigi Leho ema oli põletatud, polevat ta ometi surnud, vaid elavat taevas edasi, ja et kui Leho hea poiss on ja kristlaste jumalat palub, võivat nad ükskord emaga taevas jälle kokku saada. Kõlk uskmatud paganad minevat aga põrgu, kus tigedad kuradid neid tõrvatulel küpsetavat nagu silke orgi otsas.

«Aga siis ei saa ju see jumal miski hea jumal olla, kui ta inimestega niiviisi teha laseb.»

«Mitte kõigiga. Üksnes nendega, kes on patused ja paganad. Need aga, kes on vagad ja usklikud, neile annab ta pärast surma taevas ilusa jõe kaldal kena maja eluasemeks, vigased teeb terveks, ja seal, paradiisis, on kõik Jeesuse pruudid.»

«Aga ma ei saa ju pruut olla, ma olen poiss.»

«Sind võtab siis neitsi Maarja enda juurde.»

See kõik oli Lehole segane ja imelik, aga Iida sosistas oma sõnu nii veenvalt, et ta pikapeale üht-teist sellest jutust uskuma hakkas ja ükskord, kui Vesse jälle kodunt ära oli, Iidaga seltsis kirikusse läks. See, kihlakonna enese rahva poolt sunniviisil tehtud, asus merre suubuva oja ääres rohkem kihlakonna teises servas. Rahvast polnud kirikus palju ja preestri võõrkeelsest pominast ei taibanud Leho midagi, ometi meeldis talle väga ülevalt künkalt kellatornist kostev vaskkellade tume, kumisev hääl. Hoopis segadusse aga viis teda imeliselt õõtsuv sumisemine ja kohin, mis kostis koorilt. See olevat küll suur viledega pill, mis niisugust häält tegi, aga samasugune hääl olevat ka Jehooval, ristiusu jumalal, rääkis Iida. Tõepoolest, vägev pidi siiski see jumal olema, kellel niisugune hääl oli, sest iga kord, kui viledega pill ülal pea kohal järsku röögatas või madalalt jõrises, käis Lehol värin läbi ihu. Aga vahel sekka helises ta ka kõrgelt nagu heinputk, mis vileks oli tehtud, või sumises vaikselt nagu järeltuule jooksulained, mis tasase kohinaga randa vajuvad. Ning kogu kirik ise oma kõrge võlvitud lae ja kitsaste akendega jättis talle kummalise mulje.

Käis küll korra mõte läbi pea nendest, kes paepangad olid kokku kandnud ja müüriks ning laeks võlvinud — vanaisa Auli ja teiste omaste vaevast, kes sakslaste sunduse ja kepi all neid olid neednud nagu nende müüre ja musta ristigi. Kuid uus kange möirahtus koorilt pühkis need mõtted peast ja pimesi uskuva Iida jutt ei lasknud tal ka edaspidi enam kahtlust tekkida.

Nii hakkas uue orjausu uuristav uss tasapisi ja märkamatult sööma Vesse enese noorema poja Leho südant.

IV

Läks paar aastat. Võõrasemal Küllul sündis veel teinegi tütar. Sedamööda kuidas Rannuse ja isa Ojamaal käigud sagenesid, sagenesid ka need pühapäevad, mil Iida ja Leho ära olid — Vesse enese kodus olles ei julgenud vanatüdruk Lehot kirikusse vedada. Kodustel töödel, nagu rohukitkumisel, niidul või põllul, oli Leho töös hoolas, üksnes kalal ja metsas tundus ta saamatu ja unisevõitu. Kuid Vesse, kelle enese mõtted olid liialt tulevaste suurte ettevõtmiste juures, pani Leho saamatuse rebasepaelte ning tedrekurnade seadmisel poisi kehalise hapruse arvele — Leho oli kasvult ennemini nigelavõitu. Kord, kui auväärne Ruusna Vanevald neil jälle külas oli ja küsis, kas sokusoonega vibu, mis ta kunagi Lehole oli kinkinud, noorele kütile ka palju linde puult alla toonud, ja Leho Vanevallale midagi südilt kosta ei mõistnud, otsustas Vesse poja kasvatuse tõsisemalt käsile võtta. Kuid just sel kevadel ning suvel pidid sündima suured asjad, mille tõttu Vesse peaaegu üldse ei saanud kodus olla. Võõrasema sõnadele aga, mis see ka rääkis, jäi Leho meel külmaks.

Ent samuti, nagu isa enam ei teadnud kõike, mis ta noorema poja südames sündis, polnud Lehol enam endist erksust kõige selle jälgimiseks, mis toimus ja tulemas oli. Isegi tohutu suur Sõrve mees Tõll, kes paaril korral jälle neil käis ja kellega isa tagakambris salaja nõu pidas, ei suutnud enam küllaldaselt ta meeli köita. Niikaua kui Leho mäletas, oli kogu aeg kas vihjamisi või avalikult sakslasi, preestreid ja oma soost mõisnikke ähvardatud, ometi oli heitenit edasi viidud. Ning kuigi isa ega keegi teine vana usu poolehoidja ei sallinud silmaotsas oma soost mõisnikku Jursi Antsu, oldi talle sõnakuulelikud ning viidi igal vakupeol kokku küll kanu ja mune, küll herneid ja kapsaid, küll võrgulõnga ja anumaid, küll kanepit ja viljakotte, küll sepasüsi ja lehmalõõgu — kõike seda, mida endalgi vähe oli, mida aga mõisnikul ja sakslastel tarvis läks. Mis nii nüüdsetes viimistes kui ka nüüdsetes ähvardustes uut ja ärevat oli, seda ei suutnud

Leho uue usu mürgi mõjust tuimendatud meel enam selgesti tajuda, seda tundsid esialgu veel üksnes kõige ärksamad rahva hulgast.

Ent siis see tuli. Nagu mingi maa-alune jõud, paiskudes välja igast metsatukast, hiiest, igast võrgumajast, igast lahesopist ja poolsaare nurgast, tormas heinakuu lõpul, sakste jakobipäeval, tuulispeana üle Saaremaa — tormas tuulispeana ja äigas nagu luuaga minema kõik, mis Saaremaal võõrast oli.

Kõik, kes olid saksa verd, pidid surema. Ja need omadest, kes mitte väliselt, sunni tõttu, vaid iseoma tahtest olid sakstega sõbrustanud ja nende usu vastu võtnud, langesid rahva üldise viha ja põlguse alla.

Isa ja Rannus olid juba mitmendat päeva kodunt ära ning võõrasema Küllu oli imelikult ärevil. Siis sõitis Rannus äkki koju ja tõi esimesena teateid. Ta rääkis julgelt, valju, laia, pisut kärarikka häälega ning ta olemuses oli midagi, mida Leho seal iial varem polnud märganud. Eelmisel ööl oli sakslastele ots peale tehtud, kirikud ja kabelid maatasa lõhutud ning praegu olevat vägi Pöide kantsi all. Ka see võetakse ära, läheb aega mis läheb. Valiti uued vanemad ja need omakorda valisid isa, Vesse, sõja üldjuhiks, kuningaks. Roots ja leedulane olevat lubanud appi tulla, ka venelaste juurde sõitsid saadikud välja. Ei tähenda, et Harjumaa meestel jüriööl nurja läks — hakkasid ka liialt vara ja küllaldase seljatoeta peale. Neil, saarlastel, läheb asi teisiti ja siit viiakse vabadus veel harjulastele ja läänlastele, Sakalasse ja Ugandissegi. Tema, Rannus, oli käinud Karja preestrit Andreast ja Jursi Antsu püüdmas. Aga rebased olid nähtavasti varem haisu ninna saanud ja minema lipsanud. Antsu naistele-lastele olid nad elu sisse jätnud, kuigi need oleks tulnud teise ilma, sakste paradiisi läkitada. Oleksid ehk läinudki, kui nad ise poleks väga palunud ja hirmuga õieti kärmed olnud ristimisvett pealt maha pesema.

«Aga meilgi on ju alles ristimisvesi maha pesemata!» hüüatas nüüd võõrasema Küllu.

«Pesemata! Me pesime juba eile öösel enne sõja algust enestel selle maha!»

Ja nüüd ruttas Saaremaa kuninga naine kaevuküna juurde enestelt ja tütardelt ristimisvett maha pesema, ning kuna Rannuse

jutt oli nõnda kindel, ei jäänud ka vanatüdrukul Iidal muud üle, kui pidi oma pea, näo ja käed puhta kaevuveega üle küürima.

Ka Leho, ilma et oleks pikemalt mõtelnud, loputas eneselt teiste eeskujul ristimisvee maha.

Rannus oma salgaga, kust Leho varem ainult ühte, Hiskonimelist noormeest isa pool oli näinud, ruttas pikemalt peatumata uuesti otsima Jursi Antsu, kelle isa koos sakslastega oli kuulutanud lindpriiks ja käskinud enda ette tuua.

Ja nüüd saabus Lehole imelik aeg. Tugevam pool ta hingest ajas ennast püsti, sirgu, ning rõõmustas koos muu rahvaga. Kui arvata nädala pärast Pöidest tuli teade, et foogt koos meeskonnaga oli saarlaste malevale alla andnud, tundis temagi, nagu oleksid hakanud hiied ja metsad tugevamini kohama ning kaugete karidegi

hääl oleks nagu võimsamini siia kostnud. Pärast seda peeti Karja linnuses suured kärajad, kuhu kõigist kihlakondadest oli inimesi sadade kaupa kokku tulnud. Otsustati läkitada saadikud teistesse maakondadesse, aga ka ülemere-naabritele oma suurest võidust teatama ning uusi relvi hankima. Vesse enese ettepanekul otsustati mõisad ära jagada üksjalgade ning sulaste vahel, olid need siis sakslastele või sakslaste poolt ametisse pandud oma soost vanematele kuulunud. Vessel enesel kui pundenikumehel, kelle Jursi Ants oli laantesse ajanud, veel enam aga kui endise kuulsa Saaremaa vanema pojapojal olnuks õigus Jursi mõisast endale ka osa saada, kuid ta leidis, et on temast vaesemaid, ning jäi Urge pundenikukohale edasi.

Kuningana maakonna asju ajades, sõjaväge kogudes ja tulevasteks võitlusteks ette valmistades, kohut mõistes ning vaesemate huvisid kaitstes viibis Vesse nüüd nädalate kaupa ümberehitatavas linnuses ning oma pere jaoks oli tal veelgi vähem mahti kui varem.

Ühel laupäevaõhtul karjaga metsast tulles sosistas vanatüdruk Lehole kõrva:

«Tule homme ka metsa. Ütle võõrasemale, et marjule. Preester Andreas tahab sind näha.»

Öösel nägi Leho imelikke painavaid unenägusid. Ta oli ihualasti ja põgenes suure musta ussi eest, kes tal otse kannul oli ja vahetevahel ulatus oma külma libeda keelega ta jalgu riivama. Ta jooksis, jooksis kõigest väest ja ärkas üleni higisena ning värisedes. Ta uinus uuesti, varsti aga äratas teda vanatüdruk, sest päike oli tõusnud ning karjaminekuaeg oli käes.

Saarlaste kättemaksu käest pääsenud Andreas varjas ennast kaugel Punapea soosaarel, kuhu ta enesele koopa oli uuristanud ning selle pealt tihedate kuuseokstega katnud. Koopa taganurgas oli preestri magadisase, mille vaip Lehole väga meenutas kodus varem nähtud kirjut vaipa. Ka viis, kuidas Iida oma suure leivakoti preestri jalge ette pani (Lehole meenus võõrasema kaebus, et Iida viimasel ajal liiga suured leivakotid karja kaasa oli tahtnud) näitas, et Iida täna siin esimest korda polnud.

«Auväärne isa,» ütles vanatüdruk vagal häälel, «siin on nüüd see saarlaste kuninga poeg, kelle ma lubasin kaasa tuua ja kelle südamest Risti-Jeesuse pühad sõnad mitte päriselt kustunud pole.»

«Aga ristimisvee pesi pealt ära nagu sinagi,» ütles preester.

«Ei saanud teisiti, auväärne isa, siis ei oleks meid ellu jäetud,» vastas Iida alandlikult.

«Kes oma elu ülemaks peab kui Issanda armuõpetust, see ei ole teps mitte tema aujärje vääriline.»

Siis pani preester käed kokku, heitis põlvili ja pidas söögipalvet. Iida kooris seni leivakotist liha, või, tüki karaskit ning hapupiimanõu ja laotas preestri ette, kes isukalt sööma hakkas. Ise läks vanatüdruk aga loomi vaatama ja kutsus ka Leho kaasa, et see püha isa söömise juures ei segaks. Kui nad tagasi tulid,

oli preester parajasti ka hapupiimapütiga valmis ning noolis veel suu vahel lusikat. Ta meeleolu oli nüüd märksa leebem, ei heitnud ka Lehole enam liiga ette, et see ristimisvee maha oli pesnud, palju enam rääkis sellest, kuidas teda uuesti ristimisele ette valmistada.

Ent senikaua kui preester ise ennast siia metsa peites ja vanatüdruku varastatud armuleivast elades rääkis sakslaste suurest võimust ja ristiusu jumala vägevusest, kes kõik neile tehtud ülekohtu kuhjaga saarlastele kätte maksavad ja edaspidi nende kaela käänavad, senikaua kui ta nõudis, et Leho peaks oma isa ära needma, jäi poisi süda ta sõnadele külmaks. Alles siis, kui ta hooplemise jättis ja vaikselt jutustama hakkas, mida kristlased kõik paganate käe läbi küll nüüd, aga juba varemgi, esimeste ristikoguduste aegu on pidanud kannatama, muutus Leho meel. Mingi vastupandamatu tung südames tõukas teda nende poole, kes kannatasid ja keda rõhuti, olid nad siis kes tahes. Ja olgugi et Iida hoolitsuse tõttu preestril metsas erilist häda polnud, tundus ta Lehole ometi kannatajana, sest niipea kui mõni isa sõjameestest tema oleks tabanud, oleks preester kui mitte tapetud, siis vähemalt oleks ta pidanud mingit karistust kandma.

Ning kolmandal käigul preester Andrease juurde ristis preester Leho uuesti ja riputas talle ka risti kaela.

Ja kõigest vastupanust, kõigest võitlusest hoolimata oli siiski kõik sündinud, nagu nüüd oli.

Oli libisenud nagu liiv käte vahelt üürike vaba suvi, oli läinud ka saagirohke sügis, mil vili, kalad ja mesi koguti töötegijate eneste aitadesse ja midagi polnud vaja viia sakstele heiteniks ega vakuseks. Ent talv, mis rautas kinni väina ning avas sakstele mandrilt Saaremaale tee, ei jäänud samuti tulemata. Küünlakuu teisel veerandil kihutasid Karja linnusesse vahutavatel hobustel kullerid: sakslaste suur vägi on juba otsaga väinajääl.

Valmistuti võitluseks. Iga saarlane, kelleni see kurjakuulutav sõnum jõudis, võttis naised-lapsed kaasa, surus relvad tugevamini pihku ja ruttas linnusesse. Kuid abi väljast, nii vajalik abi väljast sakslaste ülekaalukate jõudude vastu jäi tulemata. Isegi saadikud, Rannus ja teised, polnud tagasi jõudnud.

Päev läbi kees võitlus, palju vaenlasi oli langenud, veel enam aga omasid, ja õhtuks pidid nad ometi sakslastele alla jääma. Ei aidanud, et linnus oli kõvasti kindlustatud, kõik kolm väravat kinnitatud palkidega ja lisaks veel kaitstud rinnatsiga. Kui sakslased õhtuks oma piiramistorni valmis said, piiratuile aga abi ei saabunud, oli ka võitlus otsustatud. Sakste rünnakud löödi küll ikka veel tagasi, kuid meeste read vallidel olid hõredaks jäänud, kuna neid tapsid ühtesoodu kiviviskemasinatega linnusesse lennutatud kivid ning piiramistornilt lastud nooled. Kui sakslased valli lõunaservast üles ronisid ja läbi murdma hakkasid, ruttasid mehed siia omadele appi. Samal ajal või veidi hiljem ründasid sakslased aga ka põhjaküljest ning nüüd algas võitlus elu ja surma peale. Üksnes sõrulaste vanemal Tõllul arvata saja noorema mehega oli õnnestunud sakslaste rõngast läbi raiuda, aga kui palju neist seepärast veel pääses, seda Vesse ei teadnud. Ta ise oli saanud mingi relvaga võitlustuhinas ränga hoobi otse pähe, ja alles veidi aega tagasi uuesti teadvusele tulnuna leidis ta oma näo verise. Haav aga polnud vist mitte liiga suur, sest tugev kiiver, ise küll lössi minnes, oli hoobi suurema jõu kinni pidanud.

Ta kuklal, eriti aga õlgadel ja seljal oli hakanud jäiselt külm — nähtavasti oli ta juba hulk aega lumel lebanud. Temast paari sülla kaugusel leegitses tuli, mille ümber olid sakslased, istudes või odadele nõjatudes. Taevas oli selge, seal sirasid tähed ja nende järgi võis arvata, et oli õhtupoolne öö. Ta ei teadnud, kas teda peetakse surnuks või oli ta ehk ära tuntud ja valvatav. Igaks juhuks sulges ta uuesti silmad, püüdes seda enam ahmida kõrvadega, mis ta ümber sündis.

Ent kuulda oli vähe. Sakslased ei rääkinud pea sugugi, ja kui ütlesidki mõne sõna, siis lühidalt, pahuralt, pealegi tundis Vesse nende keelt viletsasti. Nähtavasti olid need päevasest taplusest väsinud sõjasulased, kes igaks juhuks lahingupaigale valvama olid jäetud. Kusagil kaugel ulusid ärahirmutatud, peremehetuks jäänud koerad ja vahel sekka tõi tuul nõrgalt siia naiste ja laste nuuksuvat hädaldamist. Ei, ta ei eksinud, see oli tõesti kellegi naise hädakisa, mis nüüd kaugelt ta kõrvu kostis. Tähendab, naisi ei tapetud, nad viidi külla ja häbistati külas. Seepärast siis jäetigi linnusele kõige lähemal asuv küla põletamata, et võitjail oleks pidutsemispaik... Ta praotas uuesti silmad, sulges aga otsekohe, sest ta pilk sattus kõigepealt valvuri näkku, kes istus temast vasakul kivihunnikul. Ta ei teadnud, et ka sealpool olid valvurid. Polnud nähatavasti enam mingit pääsulootust. Miks nad aga teda kohe ei hukanud, kui nägid, et tal veel hing sees oli? Ja milleks valvureid nii tihedasti... laipadele oleks ka vähemast

piisanud? Kartsid ehk siiski veel, et saarlastele abi tuleb... Võibolla tulebki viimati Rannus, tulebki abiga...

Hetkeks poja tugevale, mehisele kogule ja näole mõeldes unustas Vesse enese olukorra. Ent samas meenus talle ta teine poeg Leho ning rist, mida ta alles mõni aeg tagasi poisi rinnal oli märganud. Seekord oli Leho selle käsu peale küll minema visanud, ent ta polnud kindel, et ta seda hiljem uuesti jälle riiete alla ei peitnud. Preestri ja Iida töö... Neetud! Neetud olgu nende jumal, neetud olgu nende ristikandjate sugu, kes vale ja pettuse, tule ja mõõga, libeduse ja halisemisega on ajanud juured ta enda perre, ta lihase poja südamesse. Ja ta kahetseb, et ta tol korral poissi valjusti ei karistanud, vahest koguni ei hukanud. Aga see oli käinud tal üle jõu, sest ta oli harjunud olema halastaja ka teisitimõtlejate ja teisitiuskujate vastu, vähemalt senikaua, kui need veel kurja ei tee... Kurja! Kas saab veel suuremat kurja teha, kui teevad need siin, ristikandjad! Ainult tuhk, varemed, orjus ja häbi käivad nende kannul. Leho on ju alles noor, aastaid vaevalt tosin, pole jõudnud veel kurja teha... Aga hakkab tegema, kui kasvab — teeb siis samuti kui Jursi Ants, sakste koer, kes võimu vedela leeme eest müüs maha rahva ja iseenese hinge. Nüüd viiakse poiss pantvangi, kasvatatakse preestriks.

Mõistlikum oleks ehk siiski olnud...

Taeva märkide järgi peaks ilm minema sulale — oligi ehk sulale läinud, sest muidu oleks ta lumel lamades pidanud juba kange olema. Ilm on vaikne, sakslased pomisevad jällegi midagi rääkida, kuid samas kostab uuesti ta kõrvu naise suust hüütud terav, läbilõikav karjatus, mis tungib keset laipu lamavale, lahingu kaotanud ja nüüd meelemärkusele tulnud saarlaste vanemale üdini. Ja mõtlemata, oli see ta oma naine Küllu, ta tütarde ema, või keegi teine, kargab ta istuli, siis püsti.

Ent enne veel, kui ta on jõudnud ennast päris sirgu ajada, vaatavad talle igalt poolt odaotsad vastu. Keegi irvitav sakslane ütles midagi oma keeli, mille peale teised naerda haukusid.

«Härra laseb su käest küsida,» kostis äkki ta selja tagant Jursi Antsu mahe rebasehääl, «nonäh, härra laseb küsida, et kas sina oledki see saarlaste kuningas, kes surnust üles tõuseb...»

«Ütle siis, sina koer, et olen. Olen, jah, ennem kas hunt metsas või tuhk tuules, ei iialgi aga sinutaoline koer, kes jookseb võõraste isandate ees, händ jalge vahel.»

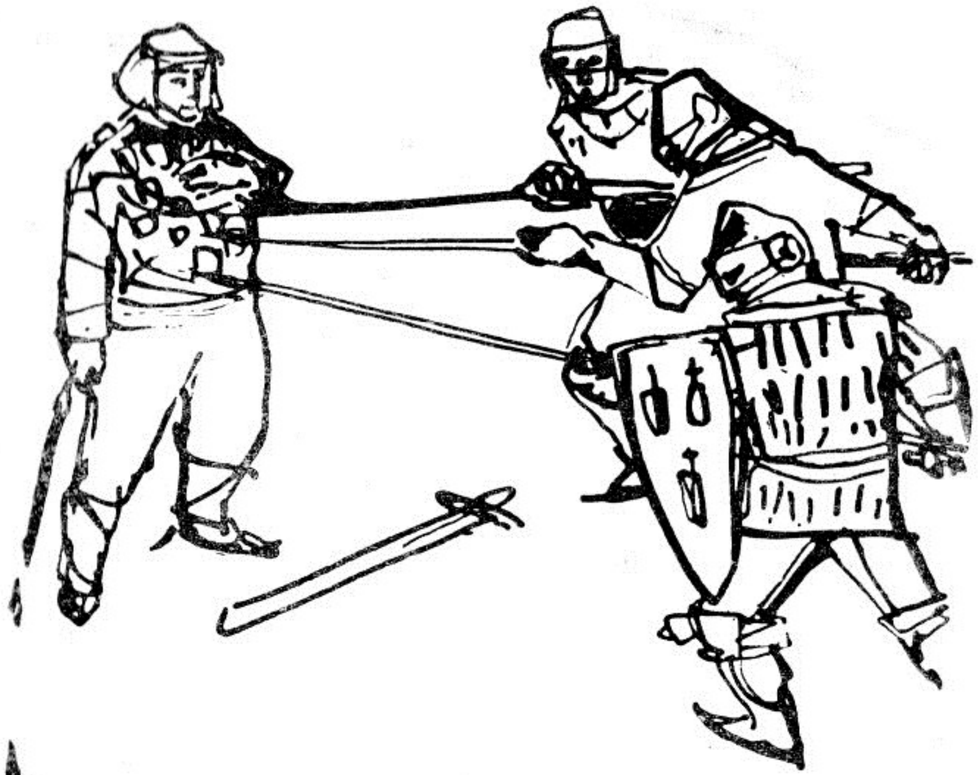

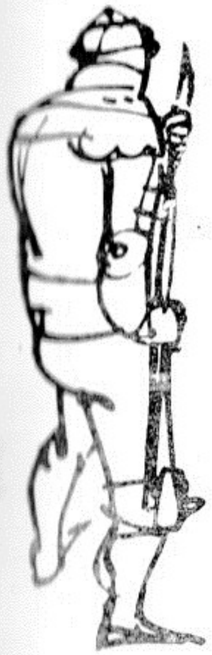

Siis viisid nad saarlaste kuninga ordumeistri ette. Et ta ei andnud ühtegi teadet oma suvistest reisidest ei leedulaste ega venelaste juurde, ometi nüüdki veel ähvardas abiga, mis olevat tulemas, lasti teda piinata kõigi tolleaegse juba küllalt kõrgele arenenud piinamistehnika saavutustele vastavalt, nii et ta hommikuks oli veel inimese vari. Aga ta südame kangust ei saadud murda, ning kuna ordumeister ei mõistnud temaga enam midagi peale hakata, otsustati ta järgmisel päeval kogu rahva nähes lihtsalt üles puua, mis oli küll liialt väike karistus ülestõusnud saarlaste kuningale, kuid tõrkujaid ometi mõnevõrra hirmutas ja Kristusele ning paavstile auks oli.

V

Tuulelaev, taevas kord-korralt kõrgemale tõusvad pilveribad, mis nagu viikingilaeva kaared olid korjunud õhtu poolt hommiku poole suunduva kiilu ümber, ei ennustanud head ilma. Kuigi käes oli alles küünlakuu lõpp — eile oli olnud tuhkapäev — näis sel aastal kippuvat varakult kevadeks ning ordumeister Burchard von Dreylebeni ilmatargad ennustasid peatset sula. Teisalt ka saarlaste kuninga Vesse ähvardused saabuvast abist, veel enam aga kartus venelaste ja leedulaste ees, kes, teades teda, ordumeistrit, oma väega olevat Saaremaal, võisid mandrile röövima ja laastama tulla, sundis ordumeistrit Saaremaalt äraminekuga kiirustama. Ka alatise meeskonna Saaremaale jätmisest ei saanud seekord juttu olla — üle poole väest oli kaotatud, pealegi oli kindel, et siiajääjad on surmalapsed. Hiiglasuur sõrulane, keda Tõlluks kutsuti, oli ennast linnusesse tunginute rõngast läbi raiunud — ja küllap peale Tõllu ja ta salga oli saarel veel teisigi mehi. Metsad ja pärisrahva peiduurkad olid alles läbi tuhnimata, kõiki külasid polnud jõutud põletada. Näis olevat kõige mõistlikum seekordne töö siin pooleli jätta, seljatagune kindlustada, värske vägi koguda ja siis tuleval talvel uuesti tulla.

Ainult ühe, võitlusele järgneva päeva andis ordumeister aega surnute matmiseks, tõrkujate poomiseks, saagi täiendavaks kokkuriisumiseks ja väheste ellujäetud alistunute uuesti-ristimiseks, ülejärgmisel koidikul pidi voor juba minekuvalmis olema. Ja nii oli kõigil kiire. Surnumatjail polnud mahti hakata jändama haudade kaevamisega külmunud maasse, laipadele visati üksnes lund ja oksarisu peale ja jäeti nad sinnasamasse, kus nad olid hoobist langenud või verest tühjaks jooksnud. Loobuti ka võllaste püstitamisest. Need vähesed saarlased, kes sakslaste kätte olid jäänud ja veel haavadesse polnud surnud, riputati metsa mändide oks-

tesse, üksnes Vesse otsustati puua mõjukamalt, et saarlastel enam ilalgi tahtmist ei tuleks endile uut kuningat valida. Viimased naised, lapsed ja raugad, aga ka poisikesed-pantvangid aeti kokku allutatud linnuse vallidele ja otse nende vastu piiramistorni kõige kõrgema konksu külge riputati piinamisest väljaväänatud liikmetega, ometi ikka veel hingitsev Vesse. Nüüdki ei tehtud talle järsku lõppu, ei asetatud silmust mitte kaela, vaid seoti käed selja tagant kokku ja tõmmati ta nii küünarnukkepidi üles piiramistorni konksu külge.

Tal oli vaevalt veel inimese nägu, köis väljavenitatud liikmete ümber tegi kohutavat valu, ta ei suutnud enam oma pead püsti hoida ning see hakkas rinnale vajuma. Ometi oli ta mõistus alles selge, ta nägi all ordumeistri väge, nägi äralaastatud ning lagastatud linnust, laipu ja veriseks sõtkutud lund, nägi ristitõrt ning selle ümber askeldavaid preestreid. Aga kõigepealt nägi ta rahvast, nägi häbistatud naisi ja nutvaid lapsi, kulupäiseid rauku ning poisikeste-pantvangide salka. Ja ometi ei otsinud ta sel hetkel oma lihaseid lapsi, ei naist Küllut, ei tütreid ega poega, vaid kogu rahvas sulas ta silmis nagu ühte. Ta ei otsinud omakseid — nad kõik olid omad — ja temal, surmaminejal, hakkas neist, mahajääjaist, äkki tuliselt, kõrvetavalt kahju, nii valusasti kahju, et see tunne oli tugevam ta enda piinadest, tugevam isegi vihast vaenlase vastu. Ainult neile seal, oma rahvale, olid kuulunud ta jõud ja mõte, ainult sellega ühendasid nii elus kui surmas teda viimased sidemed, kõik muu tuhmus ja tundus sel viimsel hetkel tühine. Ta armastas oma vaest vaevatud rahvast, ning nähes teda all meeleheites, jagas ta neile oma viimase, mis tal veel oli jäänud: oma kartmatu, õiglase südame julguse.

«Hoidke ühte, pidage vastu, vennad!» hüüdis ta oma jõudu kokku võttes ja pead tõstes.

Rahvas kuulis ja vaatas üles Vesse poole.

«Vabadus kadus korraks siit, aga vabadus ei kao maailmast! Sakste võim ei ole igavene! Hävitage äraandjad eneste keskelt, hoidke ühte!»

«Mis ta karjub?» küsis ordumeister. Ja kui tõlk oli saarlaste kuninga sõnad ümber pannud, tõmbus ordumeistri kulm kortsu ja silm pilukile. Ta nurises timukatega, kes vangi halvasti olid sidunud, jättes tal suu lahti, ning kartes, et surmamõistetu veel midagi ütleb, saatis ta mehed kiiresti üles.

«Sakste võim ei ole igavene, ükski puu ei kasva taevasse! Hoidke ühte, pidage vastu!»

Siis torgati talle oda sügavasti otse südamesse.

Nii suri Vesse, saarlaste kuningas.

All aga ajasid Andreas ja teised mustakuuemehed-preestrid ning mungad veetõrte juures oma joru halastusest ja armastusest, põrgust ja taevast, igavesest hukatusest ja igavesest elust, kõõrutasid sinna juurde võõraste sõnadega võõraid viise ja lõid ristimärke. Sõjasulased sundisid rahvast haneritta, kus neid siis preestrite veetõrte juurest läbi lasti käia. Igaüks, olgu noor või vana, sai oma jao külma vett kaela ning pidi sellega olema uuesti ristiusku vastu võetud.

Ka poisikeste-pantvangide salk, kus Lehogi viibis, lasti veetõrte juurest läbi. Preester Andreas, kes pärast mullusuvist sakste hävitamist Saaremaal oli ennast metsades peitnud ja kellele Leho koos Iidaga oli käinud toitu viimas, tundis Leho teiste poiste hulgast ära ja ütles:

«Meie hädapäevil ei ole sa, pojuke, unustanud Issanda sulaseid ja nüüd ei taha nemad sindki unustada ega viha kanda su isa sõnade ja tegude pärast. Issanda Kristuse arm olgu sinuga!» ütles preester Andreas ja valas talle kopatäie jääkülma vett pähe. Siis oli ka Leho kord möödas ning järg tuli Uuno, Pöide vanema noorukese ümaranäolise poja kätte.

Ent seekord ei kuulnudki Leho Andrease juttu. Selle sõnad olid talle siis mõju avaldanud, kui preester oli ise tagaotsitav ning pidi ennast varjama. Nüüd aga põletasid Leho südant äsja tapetud isa viimased sõnad ning läbi äkki purskunud ja nüüd lakkamatult voolavate pisarate ei saanud ta oma pilku ära kõrgel üleval piiramistorni küljes rippuvalt isa korjuselt. Isa oli näinud ta rinnal risti, mille tema, Leho, oli ometi isale tõotanud igaveseks minema visata. Ja nüüd oli tal tunne, nagu poleks mitte sõjasulane oma odaga, vaid tema oma kaelas rippuva ristiga andnud isale viimase hoobi.

Preestri kopatäis vett katkestas aga poisi pisaratevoolu ning mõjus otse teisiti, kui preester oli lootnud. Mitte pehmeks, vaid kangeks ja kõvaks muutus Leho ahastusest hõõguv süda, otsekui olemuselt sitke, tuline mõõgaraud äkki külma vette torgatuna ei murene ega pehmu, vaid muutub vahedaks, teemantkõvaks teraseks. Leho pistis käed vammuse alla, kobas pihku ristimärgi, mis

tundus äkki vastik nagu ussi haraline keel, kiskus selle kettipidi oma kaelast ja viskas jalgade alla lumme. Oli õnn, et preester Andreas küünitas parajasti tõrrest kopaga vett võtma, et seda hanereas järjekorras ettejõudnud poisile kaela valada, ja teda enam tähele ei pannud.

VI

Kusagil hoopis kaugel siit, suure, raskelt õõtsuva ookeani tuhmidel vetel sai tuul oma alguse. Ta tegi aeglase, suures kaares tiiru oma sünnikoha ümber, riivas merest järsult tõusvate kaljusaarte külgi, kündis laiad ja sügavad vaod ookeani pinda. Ent siis tüdines sellest, ja nagu nooruk, kes leidnud kätte uue sihi, hakkas jookslema Norra ranna kaljude ja skääride poole. Mürisedes viskas ta lained vastu taevast tõusvate kaljude peale, ent kuna need seisid kõikumatult, vihastus tuul, viskus üles Skandinaavia tundrutele ja kõrglavadele, kahmas sületäite kaupa lund ning paiskas selle ida-poolse Skandinaavia metsade, üksikute külade ning linnade peale.

Kihutanud risti üle Norra ja Rootsimaa ja jõudnud lumepilvi ees ajades uue mereni välja, saab tuul alles siin kätte oma täie, raskelt vihase hoo. See on nagu metsikute, taltsutamatute hobuste salk, kes, juba ammu raputanud seljast sadulad ja ratsanikud, õhkkergetena sööstavad kord tihedas parves üles pilvede alla ning raudrasketena langevad uuesti tagasi jääle, mis nende kabjalöökide all muutub algul tükkideks ja siis vedelaks pudruks. Nii on see kinnikülmunud kallaste lähedal. Avamerel paneb torm aga tuiskama talvise raske vee, tõstab lained kõrgele enese vastu ning segab nende kohisevad harjad sellisesse lumetuisku, et raske on öelda, kus lõpeb vesi ning algab tuul, tuisk ja taevas. Teele ettejääv Gotlandi saar toob tormiratsude jooksusse nagu hetkelise segaduse. Kuid siis tormavad nad seda suurema hooga itta ja kirdesse. Ajades vett enda ees, tõstab torm Saaremaa rannale lähenedes mere kõrgele. Jää praguneb, puruneb, hakkab liikuma ning paiskub siis üle rihvaste randvallide kadariku esimeste põõsasteni. Nii toimub see Saaremaa läänepoolsetel lahtedel. Ida-Saaremaa, Muhu ja mandri vahelised väinad on veel jääkaane all, kuid selle iga pole enam pikalt.

«Kokku jääda! Kokku jääda!» karjutakse ordumeistri alamsaksakeelset käsku piki rivi eestpoolt tahapoole. Kuid hõikajad ise on küürakil ja lookas tuule käes, seades vaevaliselt sammu sammu ette, ning nende hääl ähvardab kaduda küljelt pealetormavasse tuisku, enne kui järelerühkijale kõrvu jõuab. Kuid teati seda ju ilma käsutagi, et sellise ilmaga pole tagasiteed enam kauaks. Läheb väin aga enne lahti, kui ordumeister oma väega üle jõuab, on ta siia väikesele Muhu saarele suletud nagu lõksu. Kuigi mandril oli eestlasi kõvasti nuheldud nende jüriöö ülestõusu pärast, polnud kõiki mehi ometi tappa jõutud, ja kui ordumeister väega oleks pidanud pikemaks jääma Muhusse, oleksid eestlased võinud uuesti mässama hakata, seda enam, et Leedu ja Novgorod polnud ordule sõbralikud. Kuid ka saarlastega, hoolimata nende kuninga poomisest ja linnuse hävitamisest, olid asjad pigemini pooleli jäänud kui lõpule viidud. Kui kergesti võidi veel siitki ordumeistrile selja tagant kaela langeda. Pealegi polnud ta käsutuses ainustki laeva ega paati, samuti oli vähe ka neid mehi, kes jäämineku korral oleksid osanud veesõiduriistu kasutada.

Lumetorm näis aga ühtepuhku veelgi tugevnevat. Päikesest taevas polnud mingit jälge, kuid võis olla juba keskpäev ning nad olid alles Muhumaa madalais männikuis. Tõsi, needki harvad jändrikud puud andsid tuisu eest veidi kaitset, seda pahem oli nüüd siit varjust uuesti lagedale minna. Õhtuks aga pidid nad üle väina jõudma, kui nad minekuga juba hiljaks pole jäänud.

«Järele rutata! Kokku hoida!»

Kiireks edasisaamiseks oleks nüüd kõige õigem osa sõjasaaki maha jätta, eriti kariloomad, kes tohutult aeglustavad voori edasiliikumist. Kuid nagu ordumeister ise ei raatsi kerge hinna eest vähendada eesolevate veohobuste koormaid ega teele jätta ühtegi lihavat härga ega veist, tahavad sama vähe seda ka ta mehed. Nii ei määra lõpuks ordumeistri voori edasiliikumise kiirust mitte ordumeistri, ta teejuhtide ja nõuandjate tahe, vaid saarlaste sarvloomad.

Parajasti kui sõjasulased on eespool vooris ametis ühe mahakukkunud ja mitte enam jalgu alla võtta tahtva looma teelt kõrvalelohistamise ja lõpetamisega, mille tõttu tekib järeltulevas vooris, ka poisikeste-pantvangide salgas väike segadus, tõmbab Leho Pöide vanema poega Uunot varrukast ja ütleb vaikselt, mida teine aga ilma kuulmatagi mõistab:

«Nüüd peaks minema!»

Üle poole voorist on metsast välja jääle jõudmas. Lumetuisk on nii tihe, et ei näe kümne sammu peale. Siin, nende kohal, mets harveneb, päris lagedal on võimatu põgeneda, seal saavad saksla-sed hobustega järele ajada. Tuleb joosta vastutuult — tuisk lööb tagaajajate silmad pimedaks ja nad ei näe otsida, neile aga, põgene-jaile, on ükskõik, kuhu nad saavad. Ent siis näib, et keegi suurem poiss eespool ongi teinud põgenemiskatse. Röögatus, kisa. Tabati, võib-olla tapeti. Ükskõik — parem surm kui orjaahel või preestri-kuub. Mitmed read eespool on peatunud. Rüsin, vandumine, kisa, ka nende kohal vahtipidavad sõjasulased on läinud ettepoole, üks-nes Andreas on selja taga. Leho müts on kõvasti peas, rasud ei ole lahti, vöö on kõvasti ümber. Pantvangide salk seisatab, tagumised poisid rüsivad esimestele peale. Nüüd hüüab Andreas nende selja taga midagi, astub Lehost mööda. Sammu, teise, kolmandagi. Ta on hirmul suuremate pärast, neid väikesi siin rea lõpus, pealegi Lehot, ei tea ta eriti kahtlustada.

Nüüd!

Tõmmates Uunot käest, sööstab Leho otse tuisku. Ta ei näe muud, kui et põikab kõrvale mändidest, seal eespool peab mets olema tihedam. Tagantpoolt kostab ähmaselt hääli ja Uuno jooksu-müdinat. Kuid — ei mingit metsa, lage, lumest paljaks tuisatud nõlvak. Ta lendab nagu kuul nõlvakust alla, üle lageda jäätunud sooserva. Uuno lõõtsutamist ei kosta enam selja tagant — jooksis

ehk kõrvale, ainult kõrvus nagu peksaks kogu aeg sakslaste sõja-sulaste hääli. Leho on üleni higine, ent ta ei tunne seda, ta suu on pärani lahti ja sülge täis, sest õhk kopsudes kipub väheseks jääma. Kuid ta ei hooli sellest, sest kiires, põgeneva metsloomа tormamist meenutavas jooksus lõõtsutav keha näib olevat hoopis ununenud põgeneja enese meelest, ta silmad puurivad oherditena tuisku, et leida metsa, millest nad ju äsja vooriga olid läbi tulnud. Ta ei tea ega tunne Muhumaa väheldasi metsatukki, ta pole ju siin varem olnud, kuid ta aimab, et mets peaks jääma vasakule, ja ta muudab suunda. Ainult kadakate laiad, madalad, lund täis kuhilad, jälle hangedevaheline pikk alasti nõlvak, millest ta, jalgade lumepah-mast vabanedes, täie hooga üle viskub.

Samal hetkel kuuleb ta selgesti tagaajajate hääli. Kadakad, mets kaugemal eespool. Ja silmapilk hiljem, rohkem vaistu kui tarkusega arvestab ta oma lõppevaid võimeid ning — viskub pealt-tuule kadakapõõsasse, mille okstesse jäänud lumi üle ta pea kokku pahmab. Ta tõmbub kükakile ja kerra, ning möödub vaid mõni silmapilk, kui põõsast tormavad mööda hobuse kappa-vad jalad.

Läksid!

Ei, jälgi ei jäänud, tuul oli siit lume minema pühkinud, koeri aga tagaajajail kaasas ei olnud. Vaistlikult toimides polnud Leho ka ettevaatust päriselt unustanud.

Kostab veel saksakeelset vandumist ning siis kaob hobusekap-jade hääl tormi ulumisse. Leho ihu ja nägu leemendavad üleni higist ja süda peksab nii tugevasti, et tal hetkeks tuleb hirm, nagu võiksid selle löögid ta peidukoha reeta.

Aga Uuno?

Torm möllab endise jõuga ja näib, et ta viha, mida ta oma vara-semail teekonnil on säilitanud, on pursanud nende madalate, tihe-date põõsaste peale. Ta sikutab ja kisub neid igast oksast ja oksa-tutist, ja kuna tal neid jalust murda ei õnnestu, katsub ta neid maast välja rebida ja siis minema paisata. Ent asjatud on ka see-kordsed tormi pingutused. Need pole tihedas metsas kasvanud hõlkjad männid ega hapralt mulda kinnitunud kuused, need on lageda saareranna kadakad, mis sitkete sõlmeliste juureväätidega on imenud ennast lahja pinnase kruusa ja kivipragude vahele. Et neid välja kiskuda, tuleks tormil sügavalt üles künda ja merre pai-sata pool Saaremaa kivisest pinnast. Ent tormil on muudki, lõbusa-mat teha.

Kui ordumeister lõpuks väinajääle välja jõuab, on siin tuisk veelgi tihedam, tuul veelgi tugevam kui maanurkade ja metsatukkade varjus. Jää on väinal alles peal, ent juba paarsada sammu rannast eemal on esimene suurem pragu, millest hobused ja inimesed kitsamaid kohti otsides ja hüpates üle saavad, veised aga tuleb juba kas üle ujutada-tõmmata või siis teisele poole pragu jätta.

Samal ajal mattub aga Muhu kivirihase rannakamara kadakapõõsas ikka rohkem lumme. Ega nad nüüd enam tule, ei mõistagi tulla. Pääsenud! Vaba!

Leho rõõm oli nagu hurtade avali lõugade vahelt minema lipsanud metslooma rõõm — selline rõõm, mis ürgsena oli peidus ta olemuses ning mida ta nüüd esmakordselt täie jõuga oma soonis tuikavat tundis. Kõhn Risti-Jeesus, kes alandlikult ennast sõjasulaste kätte andis ja siis laskis risti lüüa, ilma et oleks katsetki teinud vastu hakata või põgeneda, tundub ta meelest sel hetkel nõnda kauge, et näib võimatu, et ta seda üldse kunagi jumalaks on pidanud. Leho arvates pidi jumal olema tugev, terve, rõõmus, hea ja vaba. Vaevalt olid need mõtted ta peas küll sellisel selgunud kujul, need rohkem tuikasid vägeva, kõikematva pääsemisrõõmu varjulisemates kihtides. Praegu oli palju hädavajalikum mõelda: «Mis nüüd edasi? Kas Uuno pääses või jäi nende kätte? Kas minna põõsast välja nüüdsama või oodata õhtut ja hämarikku? Kui Uuno pääses, kuidas ta kätte leida? Kuidas leida tagasitee?» Kodu . . . Ja korraga tuleb talle nii selgesti meelde isa, et ta peaaegu näeb teda äsja koju saabununa kaugelt mereteelt, seljas soolakott perele, süles riidekangad emale ja taskus kingid poegadele — ilusasti väljataotud ja kaunites tuppedes pussid. Isa riiete küljes on kaugete tuulte ja linnade lõhna, ta naeratus on aga vaikne, sõbralik ja mehine, ta silmad hallid ja selged. Ja neis silmades on heakskiit, tunnustus ta tänasele teole.

Ümberringi on ainult tuule ulgumine ja tuisk, ja ta tuleb põõsast välja. Vaevalt oli sõjasulastel neid kahte poissi pikalt mahti otsida. Peaks ta aga nüüd Uuno kätte leidma! Kuigi ta ei näe lähedal enam ühtegi hobusekabja jälge, ei söanda ta siiski hüüda ja vaevalt see tormi tõttu kaugele kostakski. Tal tuleb jääda õnne peale lootma ning ta hakkab uuesti sumama sinnapoole, kus arvab olevat metsa. Leiab ta Uuno või ei leia, õnnestub tal kusagilt leiba saada või mitte, koju pääseb ta siit ikkagi, sest küllap torm ja tuisk lõpuks ometi järele jäävad, ja niipalju ta nüüd juba ennast mõis-

tab hoida, et ta enam sakslaste kätte ei lange. Ja kas neid sakslasi seekord Saaremaale palju jäigi, näisid teised olevat kartlikud ja kantsi neil ka enam pole, kus nad võiksid varjul olla.

Varsti jõudis ta metsast välja, kuid Uunost polnud ka siin mingit jälge. Ettevaatuse pärast läks ta ikkagi veel vastutuult ning sattus peagi ahervaremetele, mille tukid hangedes alles suitsesid. Ei ainustki hingelist, üksnes püstijäänud kiviaiad, mõned sissevarisemata ahjud ning ilma ämbriteta kaevuvinnad, mis seisid nagu kõhnad, määratute roigaskaeltega hiidlinnud oma ühel jalal, meenutades alles äsja siin elanud inimesi. Nüüd vihises aga üle külapaiga tuisk ja isegi looma ega lindu polnud näha.

Umbetuisanud tee viis endiselt külapaigalt lääne poole. Seda mööda Leho nüüd sammuski, lootes õnnekombel kohata Uunot või vähemalt õhtuks mingi varjualuseni välja jõuda, olgu see siis mõni vabadikuhurtsik, või kui muud pole leida, tihe metsatukk. Ta võis uues suunas olla sammunud vaevalt veerand penikoormat, kui tuul tõi ta kõrvu lumes summutatud hobusekapjade hääle. Ta hüppas teerajalt kõrvale põõsaste varju ja nägi samaaegselt teeraja käänaku tagant välja pöörduvat ratsanike salka. Sakslaste järelvägi! — käis hirmumõte läbi ta pea ja ta püüdis põõsa tagant põõsa taha varjudes kiiresti teest kaugemale saada. Ent tiheda noore kuuse okste vahelt pilku tagasi heites avardusid ta silmad pärani ning samas sööstis ta kõigest jõust joostes ratsanike poole ja hõiskas:

«Rannus! Rannus!»

Nad ei kuulnud kohe ta hüüdu, sest tuul viis hääle endaga. Kui ta aga lähemale sai ja uuesti hüüdu kordas, peatasid arvata kümnemehelises ratsanike salgas kõigepealt kaks viimasena sõitvat võõrast, Lehole tundmatut meest oma hobused ja seejärel ka teised. Ta jooksis otse ratsanike salga eesotsas sõitva venna juurde.

«Leho!» tundis Rannus ta ära ja astus sadulast maha. «Sa olid ju pantvangiks võetud, kust sa siia said?»

«Tulin tulema!»

«Põgenesid?»

«Jah. Uuno jooksis ka ära. Ei leia teda aga kusagilt enam kätte . . .»

«Uuno — Pöide vanema poeg. Küll me ta kätte leiame,» julgustas Rannus.

«Vaata poisse,» ütles Rannuse sõber Hisko, kelle silmad tegutsemisihast põlesid peas nagu hundil. «Kas sa ei kartnud, et nad sind põgenemisel oleksid võinud kätte saada ja maha lüüa?»

«Kartsin küll, aga — ükskõik! Nende kätte ka ei tahtnud jäädа.»

«Näha on,» ütles Hisko, «et ka sina oled — Vesse poeg.» Ja tõstis ta Rannuse ette sadulasse.

«Kuhu Uuno sinust maha jäi?» küsis suur vend hobusele kannuseid andes.

VII

Saamata väljast mingit abi, isegi mitte abilootust, kogu aeg jää ning algava tormiga võideldes olid Vanevald, Kihlakonna vanem, ja Rannus oma meestega lõpuks tagasi Saaremaale jõudnud. Vana Teadjas ise, keda sakslased polnud suutnud tabada, oli rannas hoiatamas. Sakste vägi oli maal, Rannuse kodu oli põletatud ja paljaks röövitud — Jursi Ants ise oli olnud sakste teejuhiks. Nüüd piirati linnust.

Edasi! Appi neile, kes hädas on!

Kuid külad olid tühjad, kõik julgemad mehed olid juba linnuses, need aga, kes ennast urgastes sakslaste eest varjasid, hoidsid endid kõrvale ka Vanevalla, Üüru ja Rannuse eest, neile oli ristiusk juba oma rooste hinge jätnud ja neist polnud enam sõjaks asja — seda enam et kaugel käinud vanemail ja Vesse pojal polnud välisabi kaasa tuua. Teel linnuse poole kohtas Rannus linnusest väljamurdnud Tõllu salka. Ja kuigi linnus oli langenud, mehed tapetud, naised häbistatud, vanemate pojad pantvangidena sakste sõjavoori aetud, Vesse ise piiramistorni külge poodud, ei kaotanud vägev Tõll nüüdki veel lootust.

«Kui ei saa neile ka otse sauna enam kuumaks kütta, siis leili tuleks ikka visata,» ütles ta oma aeglasel sügaval häälel, mis tuli nagu tõrre põhjast. Ei olnud ju sakslastegi käsi ülearu hästi käinud. Pooled meestest olid nad Karja linnuse alla magama jätnud ja Tõll ise luges, et ta on vähemalt kaks rüütlit ja tosina jalameest oma tihke tammenuiaga vagaseks teinud.

Ja kuigi vähesel arvul, kogunes saarlasi uuesti. Meeste hulgas oli ka neid, kes olid näinud Vesse mehist surma ning kuulnud ta viimseid sõnu. Julgus ja mehine meel olidki need, mida saarlased praegu, pärast rasket kaotust, üle kõige vajasid. Pikalt auväärselt Kihlakonna Vanevallalt, Sõrve kahelt kangelt vennalt Tõllult ja Üürult ning teistelt levis meeste sekka uut hakkamist. Vanemad ise astusid kokku lühikeseks nõupidamiseks, millest ka Rannus

Vesse pojana osa võttis. Talle kui auga ning mehiselt surnud endise üldvanema pojale pakuti uue kuninga au, aga et ta kuningaks veel liialt noor oli, siis valiti selleks julge ja kindla meelega Vanevald. Saaremaa suurimat kihlakonda nimetati ta laialdaste maa-alade pärast kihlakondade kihlakonnaks — Vanevald oli selle vanem. Ta oli palju merd sõitnud ja maailma näinud mees, kellel ka mitu keelt suus oli.

Väike saarlaste malev, mille põhituum koosnes neist meestest, kes Tõllu juhatusel olid linnuse vallutajate rõngast läbi murdnud, oli jaotatud kolme salka. Suurim neist, arvata sadakond meest Vanevalla enese juhatusel regede ja lumejalastele asetatud hülgepaatidega, lähenes sakslastele sedasama suurt teed mööda, mida ordumeister ees läks. Teine, väiksem, mõnekümnemeheline ratsanike salk, kuhu Leho sattus, lähenes Rannuse juhatuse all tiibkaitsena sakslastele vasakult. Kolmas, juba suurem sõrulaste salk, Tõllu mehed, olid peasalgast paremale asetatud. Nii ulatus see kiires korras kokkusaadud saarlaste jõud kõige rohkem paarikümne tosina meheni ja moodustas vaevalt ehk kümnenda osa ordumeistri sõjajõust. Aga nad olid enamikus kõik noored mehed, varustatud otse sepavasarate alt tulnud mõõkadega (päris asjata polnud Rannuse ja Vanevalla reis siiski olnud), millel polnud veel roostetibagi küljes. Aga veel haljamad kui meeste mõõgad olid nende südamed. Kui leiduski Saaremaal veel mõni arg kõhkleja, siis sääraseid siin nende hulgas ei olnud. Nad teadsid, mis kaalul seisis, nende südamed olid karastunud kaugete merede tormides ja mitmete võitluste tules ning vabadus oli neile kõigest muust kallim.

Merejääni välja jõudnud, tõmbusid kõrvalsalgad uuesti peateele kokku. Et nad sakslastel juba üsna kannul olid, seda oli näha ordumeistri vooris otsaleidnud loomade ning haavadesse surnud ja tee kõrvale jäetud inimeste alles poolsoojadest korjustest, seda kuulis Vanevald ärapõgenenud Leho jutust (Uunole polnud paraku keegi sattunud), veel selgemini aga iseoma ettesaadetud luureratsanike teateist, kes mitte kaugel kaldast olid tihedas tuisus sattunud sakslaste järelväele, mis sõitis otse voori sabas.

Jääl oli juba mõnes kohas vett poolde säärde ning pragusid, milles vulises must vesi. Tuisk oli jäänud veidi hõredamaks, ilm kaldus ikka enam sulale — torm aga möllas edasi ja jääl polnud tõesti enam pikka pidu.

Ent jäälagunemine pidi ennast ordumeistri voorile rohkem tunda andma kui jälitajatele, seda enam et viimastel oli reejalastel kaasas ka kümmekond hülgepaati. Ja nii asuti pärast mõnehetkelist nõupidamist ja käskude kätteandmist jääle.

Õige lai, mustava veega jääpragu oli ligemale penikoormapikkuse sakslaste voori nagu tuisus vingerdava määratu suure ussi keset väina pooleks kiskunud. Ussi peapoolne ots koos ordumeistri, rüütliväe paremiku ja kallima röövitud varaga roomas visalt edasi mandri poole ja kadus tuisku, sabapoolne ots aga, mis koosnes järelväest ja selle moonavooridest, pantvangide salgast ning Saaremaalt äraaetavate hobuste ja veiste karjast, oli alles siinpool pragu ning püüdis lülide kaupa ennast üle prao kiskudes peale järele jõuda.

Nagu kavatsetud, langes Rannuse salk koos tuisuga vaenlasele peale mitte väga kaugel selle voori lõpust, lõigates siinpool pragu vingerdava ussi sabapoole veel omakorda pooleks. Näha polnud ju tuisu tõttu peaaegu midagi ja ka kära viis tuul enesega ühes, seetõttu jäi Vanevalla ja Tõllu-sõrulaste löök selja tagant pisut hiljemaks. Ent see ettekavatsemata viivitus tuli seekord ründajaile enestele kasuks. Rannuse väike salk, ise kord-korralt taandudes, oli enesega võitlusse tõmmanud peaaegu kogu sakslaste siinpool suurt jääpragu oleva voori järelväe ja seda suurema hooga võisid nüüd möllata voorile selja tagant pealelangenud Vanevalla ja Tõllu meeste tuppedes kibelnud haljad mõõgad, kattudes juba esimeste hoopide ajal sakslaste ruske verega.

Sakslaste vooris, eriti suuremaist jäätükkidest kokkulükatud, üle prao viival hädasillal tekkis möll ja segadus. Tagumised, kõige viimased ratsanikud tormasid rüsinal ettepoole, ajades oma hobuste kapjade alla nii teele ettejäävaid inimesi kui ka sarvloomi. Igaüks püüdis vaid oma nahka päästa ja nii ei hoolitud enam korrast ega kohustustest. Inimeste kabuhirm nakatas ka loomi. Sõnnid ja tugevamad härjad sööstsid metsiku möirgamisega jooksu, ilma et neid enam ükski saksa sõjasulastest oleks suutnud või tahtnudki takistada, samuti unustasid oma kohustused ka pantvange saatvad sõjasulased ja nende valvealused jooksid laiali. Sakslased ise aga tormasid ettepoole prao äärele, mida tuul veelgi laiemale kiskus. Kuna keegi enam ei kuulnudki ordumeistri enese poolt pandud hädasilla vahtide hoiatusi, vajusid kokkuaetud jäätükid liiga suure raskuse all laiali ning mustav ja ähvardavalt mulksuv vesi oli täis siplevaid ning kramplikult jää servast kinnihoidvaid sakslasi ja nende sulaseid. Oma au, ameti ja relvastuse järgi olid need enamasti küll mehed ordumeistri väe kolmandast ja neljandast seisu-

sest (paljud nende hulgas ka mittesakslased), ometi siples selles sulbis ka paar orduvenda, ja kuna nii neil enestel kui ka nende hobustel oli rohkesti rauda ümber, vajusid nad, hoolimata seisusest, kiiremini põhja kui nende alamast soost kannupoisid ja järeljooksikud.

Samal ajal raiusid aga ordumeistri sõjavoori sabaosa hõredamaks ka saarlaste väikese, kuid visa ning surmapõlgava väesalga teravad mõõgad. Vägevasti tõusis ja lõi, üha uuesti tõusis ja lõi vägeva Üüru vägev käsi, ent veelgi kohutavamalt laastas sakslaste hulgas suure Tõllu tammenui. Kuhu selle okslik kühm sattus, sinna polnud teist hoopi enam vaja, juhtus siis nuia alla rüütel oma raudkestaga või sõjasulase pealuu, sest Tõllu nui ei tunnistanud mingit seisustevahet.

Rannuse mõõk otsis Jursi Antsu, isa verivaenlast. Aga otsis seekord asjatult, sest Ants, tundes, et tal võib siin õige kergesti kibe kätte tulla, oli paremaks pidanud koos perega õige varakult ordumeistri vooris võimalikult ettepoole pugeda. Ning et Ants oli juba teisel pool pragu, pidi Rannuse mõõk seekord sakslastega leppima.

Kuigi kellelgi polnud mahti ega tahtmist halastuseks, jätsid mehed ometi ellu mõne preestri, kerjusmunga või sõjasulase, kes otse põlvili maas, käed üles sirutatud, armu halas. Ei olnud saarlastel kombeks maaslamajat lüüa, ja nii kogunes hobuste ja regede juurde väike salk vange, kelle valvamine usaldati Lehole ja teistele poistele. Nii valvasid nüüd äsjased pantvangid oma endisi valvureid. Ja kuna nüüd sakslastelt äravõetud mõõgad olid poiste pihus, polnud karta, et keegi vangidest oleks minema pääsenud. Ka preester Andreas oli sattunud vangide hulka. Aga ei lausunud tema Lehole sõna ega paotanud ka Leho oma suud, üksnes silmis hoidis ta Andreast niisama teravasti nagu teisigi vange.

Ent siis hakkasid sakslased siinpool jääpragu, nähes, et neil tuleb valida kas saarlaste mõõgahoobi või uppumissurma vahel, endid koguma, toibusid kabuhirmust, ja märgates ründavate saarlaste hoopis väikest arvu, kogunesid rühmadesse, läkitasid üle jääprao mehed abipalvega peavoori juurde ning asusid ise saarlasi ründáma. Ja nüüd sündis taplus, sama äge, sama verine, sama halastamatu, nagu oli olnud Karja linnuses. Rannus oli õlast haavatud, ometi kergelt, ning ta võitles edasi, kuid äge Kahro oli surnud, lamas selili maas jääl vereloigus ning alles äsja võitlustuhinas lõõmanud silmile hakkas tuiskama lund. Aga mitmekordse ägedusega möllas nüüd suure Tõllu nui. Higi tilkus ojana vägeva mehe

näolt ning vaht koos vihase õrinaga purskas suust, kui ta oma nuia alla lennutas ning koos raudriides ratsanikuga ka selle hobuse selgroo murdis. Aga vägevasti lõi ka Tõllu vend Üüru, lõi osav Riho, lõi väle Hisko, kelle silmad peas kiiskasid nagu hundil, lõi ennast säästmata isegi Vanevald, kelle kohus pealikuna oleks olnud ennast hoida ja teisi juhtida.

Aga teiselt poolt said ka sakslased ikka enam südant ning ikka tihedama jõuguna hakkas neid kogunema suure Tõllu ümber. Ja kuna saarlastest igaühel oli enesegi ümber küllalt tegemist, jäi ta lõpuks päris üksi sakslaste ringi nagu karu koertekarja keskele. Ta suur hobune oli ammugi ta all langenud, ent ka nii, jalamehena, ulatus hiiglakasvuline sõrulane üle teiste. Ta oli liiga vihane, et hädaohust hoolida, liiga enesekindel hoopide jõus, mida jagas. Kuid märgates, et omad on silmist kadunud ning ümberringi vaid möllav tuisk ja igast küljest lähemale kippuvad sakslased, hakkas ta viimaks siiski enesele teed lahti lõhkuma. Juba nägi ta läbi tuisu Vanevalda, kuid samas kihutas üks rüütlitest oma suurel hobusel talle selja tagant peale, ja enne kui Tõllu nui ründajani jõudis, puuris see oma oda hiidmehe kopsu. Vaarus rüütel oma hobuse seljas, vaarus ja kukkus, kuid vaarus ka surmani haavatud sõrulaste vanem, kui ta nuiapideme käest lahti laskis ja oda oma külje seest välja kiskus.

Tõllu langemine andis sakslastele, kellel jäi valida võitluses langemise või uppumissurma vahel, veelgi hoogu juurde. Muutusid rahutuks ka Leho ja teiste poiste valvatavad preestrid, ning mungad, kes hakkasid piiluma omade poole. See ei jäänud Lehole märkamata. Kartes, et vangid võivad teha katset valverõngast läbi murda, ja selleks, et nad oleksid paremini silma all, käskis ta preestritel ja munkadel põlvili heita.

«Heitke põlvili!» Ta otse karjus, kui nägi, et ta käsku täideti viivitades ja et preester Andreas midagi oma keeli teistele rääkis.

«Põlvili!» hüüdis Leho ja haaras mõõga, mis ta varakult langenute juurest oli enesele valmis vaadanud. Samal ajal tõmbas vaga Andreas välja oma musta hõlsti alla varjulepeidetud põueoda ja tormas koos teiste preestritega Leho poole.

«Sina usutaganeja paganakutsikas!» sisistas ta.

Siis torkas Leho mõõgaga, torkas otse sinna, kus teadis preestrit kandvat oma ristimärki. Ja torkas õigel ajal, sest preestri põueoda tungis läbi ta kasuka, riivas külge ja preestri hoog pidi ta peaaegu selili viima.

Ainult üks preester pääses poiste ringist põgenema, sellegi said hiljem saarlased kätte, ülejäänud jäid aga kas tapetuina, haavatuina või põlvili sunnituina poisikeste sõõri. Preester Andreas ei tõusnud enam.

Ja jällegi vaatas Lehot nagu isa silm. Jõu- ja julgusetunne läbis ta südant, mille ümbert oli nüüd päriselt pudenemas orjastava kristluse petterooste. Ta oli tapnud salakavala preestri, ussi, kelle mürk halvab vaimu veel enam kui keha. Kui isa veel elaks, võiks ta isale kindlalt silma vaadata. Ta pole halvem Rannusest. Ka tema, Leho, on Vesse poeg, nagu Hisko oli öelnud.

Need sakslased, kes olid tapnud Tõllu ja raiunud otsast saarlaste vägimehe pea, pidid oma pead Tõllu pea kõrvale jätma. Ning ei käinud paremini ka korraks julgust saanud teiste siiapoole jääpragu jäänud sakslaste käsi. Säärase ilmaga ja üha enam laguneva jääga neile abi saata juba kindlale maale pääsenud orduväe rivi peaosast oli võimatu — see oleks tähendanud appiläinute kindlat surma.

Saabus pimedus ja öö, tuisk ja torm aga möllasid edasi ning raske oli merega harjunud saarlastelgi tagasi kodusaartele pääseda. Veel kahel järgnevalgi päeval, kui torm oli juba raugenud ning tuisk vihmaks muutus, korjasid nad jäätükkidelt oma elavaid

ja surnuid. Toodi ära vangid, kellede pead paljaks aeti, leiti kätte enamik sakslaste käest päästetud pantvange-poisikesi, toodi kaldale Tõllu pea ja surnukeha. Leiti kätte maalt kadarikust ka Põide vanema poja, väikese Uuno laip — odahaav seljas.

Elavad ravisid oma haavu, surnud veeti regedel linnusesse teiste langenute juurde. Ja kui nad kokku koguti, sai neid nii palju, et künkaid, kus sakslaste poolt laastatud Vesse linnus oli asunud, hakati sestsaadik kutsuma Kooljamägedeks, mis nimi neile tänaseni on jäänud.

Vana Teadjas, saarlaste peatark, keda sakslased ka seekordsel retkel polnud tabada suutnud, laskis võitluses langenud põletada kõige au ja vanade kommete kohaselt, mis oli nende vapruse väärriline. Ja need elavad, kes siin koos olid, tõotasid Vessele, Tõllule ja teistele Toonelasse läinutele ka pigemini varjuderiiki kaduda, kui et vaenlasele alla anda.

SÕNASELETUSI

adramaa — kahe hobusega haritav normaaltalu
ainakivi — kivi võrgu alumise paela otsas paela kindlalt põhja vajutamiseks, et vool püünist kohalt ei viiks
esikapp — kalapaadi ninas asuv pealt lahtikäiv panipaik, millel istub esimene sõudja
haardamad — võllkiige aisad
heiten — saarlastele pealepandud koormis, tuletis sõnast heitma, s. o. seemet heitma, külvama
hõlkjas — peenike, kergesti murduv
kihlakond — sama, mis hilisem kihelkond, tuletatud sõnast kihlama (liitma, ühendama)
käbipullud — võrgu või nooda ülaserva külge kinnitatud, käbidest valmistatud väikesed ujukid, mis takistavad püüniste merepõhja vajumist
kärajad — rahvakoosolek
lauter — paadi randumispaik
luup — suurem paat
märgiännis — nöör, mis ühendab märgi põhjakivi (või ankrut) veepinnal ujuva märgilipuga
oherdi — terariist puu puurimiseks
osering — münt, rahaühik
pundenikukoht — väike talukoht, mille pidaja maksis ühe pundeniku (leisika) mõõdus viljamaksu (sõnast pund = leisikas = 20 naela = 8,19 kg)
rasud — vanasti säärekatteks kasutatud riideribad, mille asemele hiljem tulid säärised
rihk — kruus
skäär — rannalähedane kaljusaareke
soot — nöör purje seadmiseks tuule järgi
sääm — parem (käsi, külg, pool), vastand vasakule
Toonelasse minema — surema
udi ehk **hudi** — kalapüügi (eriti jäänooda-püügi) juures tarvitatav pikk latt, millele ka mõnikord kaldal võrgud kuivama riputatakse
vakus — keskajast pärinev administratiivne ühik Eesti- ja Liivimaa talurahval, tähendas peamiselt maksuühikut, oli aga tarvitusel ka maksude õiendamiseks kokkukutsutud rahvakoosoleku ja maksutähtpäeva nimetusena
uiskama — tuiskama (vee kohta)
üksjalg — väiketalupoeg, kelle talu asetses väljaspool külakondi, enamasti metsa- või ääremaadel

Keskmisele koolieale

Ааду Хинт. СЫН ВЕССЕ. На эстонском языке. Иллюстрации: В. Толли. Таллин, изд-во «Ээсти раамат».

Toimetaja V. Helde. Kunstiline toimetaja H. Tikand. Tehniline toimetaja M. Kukerman. Korrektorid L. Golberg ja E. Toots. Laduda antud 28. I 1974. Trükkida antud 22. III 1974. Trükipaber nr. 1, 60×90/16. Trükipoognaid 3,0. Arvestuspoognaid 2,47. Trükiarv 40 000. «Eesti Raamat», Tallinn, Pärnu mnt. 10. Tell. nr. 268. Trükikoda «Ühiselu», Tallinn, Pikk t. 40/42. Hind 10 kop.